

บทที่ ๔

หลักธรรมที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาในอากังเขยยสูตร

การปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา คือการเรียนรู้ธรรมชาติของตัวเราเองเพื่อให้เห็นความจริงของธรรมชาติในเรื่องของเหตุผลว่า เป็นการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ปัญญาที่พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงของรูปนาม ที่เนื่องมาจากการเห็นเป็นประจักษ์แห่งการเกิดขึ้น และดับไป ในขณะที่กำหนดรู้รูปนามอยู่นั้น ปัญญานี้ได้ชื่อว่า อนิจจานุปัสสนาปัญญาที่ เห็นไม่เที่ยงอยู่เนื่อง ๆ ในรูปนามหรือขันธ ๕ ย่อมเห็นรูปนามขันธ ๕ เป็นอนิจจัง เพราะว่ามี ความวิปริตเปลี่ยนแปลงไปด้วยความเกิดดับ เป็นการเสื่อมสิ้นไป เป็นการดับสลายไปแห่ง รูปนาม ที่เกิดขึ้นแล้วไม่ตั้งอยู่ในอาการนั้น ในการพิจารณาเห็นรูปนามไม่เที่ยงนั้นจึง ในอากังเขยยสูตร ปรากฏอยู่ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ พระพุทธองค์ตรัสว่า ว่าด้วยการเปรียบเทียบตนกับผู้อื่น แล้วตรัสแนะนำแนวทางการเจริญวิปัสสนาภาวนาไว้ดังต่อไปนี้

๔.๑ หลักอาจารย์และโคจร

๔.๒ องค์ธรรมลำดับการปฏิบัติ (จตุปาริสุทธิศีล)

๔.๓ แนวการปฏิบัติสมถยานิกะ

๔.๔ สรุป

๔.๑ หลักอาจารย์และโคจร

ในธรรมวินัยนี้เป็นผู้สำรวจด้วยปาติโมกขสังวรอยู่ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์ และโคจร เห็นภัยในโทษที่มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้จักประมาณในการบริโภค หมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตั้งอยู่ตลอดปฐมยามและปัจฉิมยาม หมั่นประกอบความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรมอย่างต่อเนื่อง มีปัญญาเป็นอุบายในกิจทั้งปวง

ภิกษุนั้นทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ ๑) ทำความรู้สึกรู้ตัวในการแลดู การเหยียดดู ๒) ทำความรู้สึกรู้ตัวในการคู้เข้า การเหยียดออก ๓) ทำความรู้สึกรู้ตัวในการครองผ้า สังฆาฏิ บาตร และจีวร ๔) ทำความรู้สึกรู้ตัวในการฉัน การดื่มการเคี้ยว การลิ้ม ๕) ทำความรู้สึกรู้ตัวในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ๖) ทำความรู้สึกรู้ตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด และการนิ่ง อาศัยเสนาสนะที่สงัด เช่น ป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ดงที่แจ้ง กองฟาง ที่สงัดมีเสียงน้อย มีเสียงอีกทีก็น้อย ไม่มีคนสัญจรไปมา ไม่มีคนพลุกพล่าน เหมาะเป็นที่หลีกเร้น ภิกษุผู้นั้นอยู่ป่า อยู่โคนไม้ หรืออยู่เรือนว่างนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรงดำรงสติมั่นมุ่งเฉพาะกรรมฐาน ละอภิชฌาในโลกได้ มีจิตปราศจากอภิชฌาอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชฌา ละความพยาบาท

และความคิดประทุษร้ายได้แล้ว มีจิตไม่พยาบาทอยู่ เป็นผู้อนุเคราะห์แก่กุลแก่สัตว์ทั้งมวล ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความพยาบาทและความคิดประทุษร้าย ละถีนมิทธะได้แล้ว เป็นผู้ปราศจากถีนมิทธะอยู่ เป็นผู้ได้อาโลก-สัญญา มีสติสัมปชัญญะ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทธะ ละอุทธัจจกุกกุจจะได้แล้วเป็นผู้ ไม่ฟุ้งซ่านอยู่ มีจิตสงบภายในตน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะ ละวิจิกิจฉาได้แล้ว เป็นผู้ข้ามวิจิกิจฉาได้แล้ว ไม่มีความสงสัยในกุศลธรรมอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา^๑

ละนิรอรณ ๕ เหล่านี้ที่เป็นเหตุทำให้จิตเศร้าหมอง ทอนกำลังปัญญาสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายบรรลุทุติยฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุขเพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาได้โดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิขสัญญา เพราะไม่มนสิการนานัตตสัญญาจึงได้บรรลุอากาศานัญจายตนะ โดยปริกรรมว่า “อากาศไม่มีที่สุด” ดังนี้อยู่ เพราะก้าวล่วงอากาศานัญจายตนะได้โดยประการทั้งปวง จึงได้บรรลุวิญญาณัญจายตนะโดยปริกรรมว่า “วิญญาณไม่มีที่สุด” ดังนี้อยู่ เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะได้โดยประการทั้งปวง จึงได้บรรลุอาภิญญายตนะโดยปริกรรมว่า “อะไร ๆ สักน้อยหนึ่งก็ไม่มี” ดังนี้ เพราะก้าวล่วงอาภิญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง จึงได้บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนะอยู่

ในธรรมวินัยนี้ อธิบายว่า ในความเห็นนี้ ในความพอใจนี้ในความชอบใจนี้ ในลัทธินี้ ในธรรมนี้ ในวินัยนี้ ในธรรมวินัยนี้ ในปาพจน์นี้ในพรหมจรรย์นี้ และในคำสอนของพระศาสดานี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ในธรรมวินัยนี้^๒

คำว่า ภิกษุ อธิบายว่า ชื่อว่าภิกษุ เพราะสมัญญา ชื่อว่าภิกษุเพราะการปฏิญญาตน ชื่อว่าภิกษุ เพราะขอ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ขอ ชื่อว่าภิกษุ

เพราะเป็นผู้เข้าถึงภิกขาจาร ชื่อว่าภิกษุ เพราะทรงผ้าที่ถูกต้องทำลาย^๓ ชื่อว่าภิกษุเพราะทำลายบาปอกุศลธรรมได้แล้ว ชื่อว่าภิกษุ เพราะละกิเลสได้เฉพาะส่วน ชื่อว่าภิกษุ เพราะละกิเลสได้โดยไม่เฉพาะส่วน ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นพระเสขะ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นพระอเสขะ ชื่อว่าภิกษุ เพราะไม่เป็นพระเสขะและพระอเสขะชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้เลิศ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้เจริญ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ผุดผ่อง ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้มีสาระ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ไม่กำเริบ^๔ สมควรแก่เหตุ ด้วยสงฆ์ผู้พร้อมเพียงกัน

^๑ ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๔-๒๑๗/๗๑-๗๒.

^๒ ข.ป. (ไทย) ๓๑/๑๖๔/๑๘๗, ๑๐/๔๑๙.

^๓ วิ.อ. (ไทย) ๑/๔๕/๒๕๓.

^๔ วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๔๕/๓๓., อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๕๑๐/๓๕๔)

คำว่า ปาติโมกข์ อธิบายว่า ศิลเป็นที่พึง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความ
สำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธาน เพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล

คำว่า สังวร อธิบายว่า ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา และทั้งทางกายและวาจา

คำว่า เป็นผู้สำรวม อธิบายว่า เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดีเข้ามาถึงแล้ว เข้า
มาถึงพร้อมแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยปาติโมกข์สังวรนี้
เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เป็นผู้สำรวมด้วยปาติโมกข์สังวร

คำว่า อยู่ อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ดำเนินไปอยู่ รักษาอยู่ เป็นไปอยู่ ให้เป็นไปอยู่
เที่ยวไปอยู่ พักอยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อยู่

คำว่า ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร อธิบายว่า อาจารย์ก็มีอนาจารย์ก็มีใน ๒ อย่าง
นั้น อนาจารย์ เป็นไฉน

ความล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา ทั้งทางกายและวาจา นี้เรียกว่า อนาจารย์ความ
เป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งหมดก็เรียกว่า อนาจารย์

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เลี้ยงชีวิตด้วยการให้ไม้ไผ่ ให้ใบไม้ ให้ออกไม้ ให้ผลไม้ ให้
เครื่องสนาน ให้ไม้ชำระฟัน การพุดยถย่องเพราะต้องการประจบให้เขารักการพุดที่เล่นที่จริง
เหมือนแก่งั่ว การรับเลี้ยงเด็ก การรับใช้ส่งข่าวสาร หรือด้วยมิจฉาอาชีวะอย่างใดอย่างหนึ่งที่
พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ นี้เรียกว่า อนาจารย์อาจารย์ เป็นไฉน

ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา ทั้งทางกายและวาจา นี้เรียกว่าอาจารย์ ศีลสังวร
แม้ทั้งหมดก็เรียกว่า อาจารย์

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการให้ไม้ไผ่ ให้ใบไม้ ให้ออกไม้ ให้ผลไม้ ให้
เครื่องสนาน ให้ไม้ชำระฟัน การพุดยถย่องเพราะต้องการประจบให้เขารักการพุดที่เล่นที่จริง
เหมือนแก่งั่ว การรับเลี้ยงเด็ก การรับใช้ส่งข่าวสาร หรือด้วยมิจฉาอาชีวะอย่างใดอย่างหนึ่งที่
พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ นี้เรียกว่า อาจารย์

คำว่า โคจร อธิบายว่า โคจรก็มี อโคจรก็มีใน ๒ อย่างนั้น อโคจร เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นโคจร มีหญิงหม้ายเป็นโคจรมีสาว
เที้อเป็นโคจร มีบัณฑิตเป็นโคจร มีภิกษุณีเป็นโคจร หรือมีร้านสุราเป็นโคจร เป็นผู้คลุกคลี
กับพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรถีย สวากเดียรถีย ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ที่ไม่
สมควร หรือเสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้ตระกูลที่ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ไม่เป็นดุษฎีบ่อน้ำ มักด่าและ
บริภาษ^๕ ประราณาแต่สิ่งที่มีประโยชน์ ประราณาแต่สิ่งที่ไม่เกื้อกูล ประราณาแต่สิ่งที่ไม่ผาสุก ไม่
ประราณาความหลุดพ้นจากโยคะแก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกาเช่นนั้น นี้เรียกว่าอ
โคจร^๖ โคจร เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ไม่เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีหญิงหม้ายเป็น
โคจร ไม่เป็นผู้มีสาวเที้อเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีบัณฑิตเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีภิกษุณีเป็นโคจร ไม่เป็น

^๕ อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๑๙๙/๑๑๔.

^๖ ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๖/๔๐๒.

ผู้มีร้านสุราเป็นโคจร ไม่อยู่คลุกคลีกับพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรธีย์ สาวกเดียรธีย์ ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ที่ไม่สมควร หรือเสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้ตระกูลที่มีศรัทธาเลื่อมใสเป็นดุษ บ่อน้ำ รุ่งเรืองไปด้วยผ้ากาสา^๗ อบอุ่นไปด้วยกลิ่นของฤๅษี ปรารภนาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ปรารภนาแต่สิ่งที่เกื้อกูล ปรารภนาแต่สิ่งที่เป็นความสุข ปรารภนาแต่ความหลุดพ้นจากโยคะแก่ พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกาเช่นนั้น นี้เรียกว่า โคจร

ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยอาจารย์และด้วยโคจรนี้ด้วยประการ ณะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร^๘

ในคำว่า เห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย อธิบายว่า ในคำว่า เห็นภัยในโทษมีประมาณ น้อย นั้น โทษมีประมาณน้อย เป็นไฉน

โทษอย่างต่ำ อย่างเบา ที่สมมติกันว่าโทษเบา ที่จะพึงทำด้วยความสำรวมระวัง และ ด้วยจิตตูปบาทที่เนื่องด้วยมนสิการ เหล่านี้เรียกว่า โทษมีประมาณน้อย

ภิกษุเป็นผู้เห็นโทษ ภัย ความชั่วร้าย และเห็นการสลัดออกในโทษที่มีประมาณน้อย เหล่านี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย ด้วยประการณะนี้

ในคำว่า สมาทานศึกษาในสิกขาทั้งหลาย นั้น สิกขา เป็นไฉน สิกขา ๔ คือ

๑. สิกขาของภิกษุ เรียกว่า ภิกษุสิกขา
๒. สิกขาของภิกษุณี เรียกว่า ภิกษุณีสิกขา
๓. สิกขาของอุบาสก เรียกว่า อุบาสกสิกขา
๔. สิกขาของอุบาสิกา เรียกว่า อุบาสิกาสิกขา เหล่านี้เรียกว่า สิกขา

ภิกษุสมาทานในสิกขาเหล่านี้ทั้งหมดด้วยการสมาทานทุกอย่าง ไม่ให้มีส่วนเหลือ ประพฤติอยู่ในสิกขาเหล่านี้ด้วยประการณะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า สมาทานศึกษาในสิกขา ทั้งหมด

คัมภรทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย อธิบายว่า ความเป็นผู้คัมภรทวารในอินทรีย์ ทั้งหมดก็มี ความเป็นผู้ไม่คัมภรทวารในอินทรีย์ทั้งหลายก็มีใน ๒ อย่างนั้น ความเป็นผู้ไม่ คัมภรทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยตาแล้วรวบถือ แยกถือ ไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุ นทรีย์นั้น ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็เป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมไม่รักษาจักขุนทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ สูดกลิ่นด้วยจมูก ... ลิ้มรสด้วยลิ้น ... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ... รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว รวบถือ แยกถือ ไม่ปฏิบัติ เพื่อสำรวมมโนนทรีย์นั้น ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็เป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัส ครอบงำได้ ย่อมไม่รักษามโนนทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในมโนนทรีย์ ความไม่คัมภรทวาร กิริยาที่ไม่ คัมภรทวาร ความไม่รักษา ความไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ เหล่านี้ นี้เรียกว่า ความเป็นผู้ไม่คัมภรทวารใน อินทรีย์ทั้งหลาย๑ ความเป็นผู้คัมภรทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นไฉน

^๗ อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๕๒/๓๐๒., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๐๕/๔๔๐.

^๘ อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๕๔/๓๐๓.

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อ
สำรวมจักขุนทรีย์นั้น ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็เป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออกิขมาและโทมนัส
ครอบงำได้ ย่อมรักษากจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์พึงเสียทางหู ... สูดกลิ่นทางจมูก ...
ลิ้มรสทางลิ้น ... ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ... รู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อม
ปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทรี้นั้น ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็เป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออกิขมา และ
โทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษามโนทรี้นั้น ถึงความสำรวมในมโนทรี้นั้น ความคุ้มครอง กิริยาที่คุ้มครอง
การรักษา ความสำรวมอินทรีย์ ๖ เหล่านี้ นี้เรียกว่าความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย

ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์
ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย นาคกรณธรรม^๙
(ธรรมเครื่องกระทำที่พึง) ๑๐ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มึศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์
(มารยาท) และโคจร (การเที่ยวไป) มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท
ทั้งหลาย แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มึศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์
และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เป็นนาคกรณ
ธรรม

๒. เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สัมสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามใน
เบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุดประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและ
พยัญชนะ บริสุทธฺิ บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทวิภูฏี^{๑๐} แม้
การที่ภิกษุเป็นพหูสูต ... แทงตลอดดีด้วยทวิภูฏี นี้ก็เป็นนาคกรณธรรม

๓. เป็นผู้มึมิตรดี^{๑๑} มีสหชาติ^{๑๒} มีเพื่อนดี^{๑๓} แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มึมิตรดี มีสหชาติ มี
เพื่อนดี นี้ก็เป็นนาคกรณธรรม

๔. เป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อดทนรับฟังคำพร่ำ
สอนโดยเคารพ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อดทน
รับฟังคำพร่ำสอนโดยเคารพ นี้ก็เป็นนาคกรณธรรม

๕. เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้องช่วยกันทำทั้งงานสูงและงานต่ำ^{๑๔} ของ
เพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุปายในการงานที่จะต้อง

^๙ ดูรายละเอียดใน อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗/๓๑-๓๓

^{๑๐} แทงตลอดดีด้วยทวิภูฏีหมายถึงรู้แจ้งธรรมโดยผลและเหตุด้วยปัญญา, ที.ปา.อ. (ไทย) ๓๔๕/๒๔๖.,
อ.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๒๒/๓๐๐.

^{๑๑} มิตรดี หมายถึงมิตรที่มีคุณธรรม คือ ศีล เป็นต้น, อ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑๗/๓๒๒.

^{๑๒} สหชาติ หมายถึงเพื่อนร่วมงานที่ดี, อ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑๗/๓๒๒.

^{๑๓} เพื่อนดี หมายถึงเพื่อนที่รักใคร่สนิทสนม รู้ใจกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน, ที.ปา.อ. (ไทย) ๓๔๕/๒๔๖.,
อ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑๗/๓๒๒.

๒. บุคคลหนึ่งจำอาโปกสิน (กสินคือน้ำ) ได้ ...
๓. บุคคลหนึ่งจำเตโชกสิน (กสินคือไฟ) ได้ ...
๔. บุคคลหนึ่งจำวาโยกสิน (กสินคือลม) ได้ ...
๕. บุคคลหนึ่งจำนิลกสิน (กสินคือสีเขียว) ได้ ...
๖. บุคคลหนึ่งจำปีตกสิน (กสินคือสีเหลือง) ได้ ...
๗. บุคคลหนึ่งจำโลหิตกสิน (กสินคือสีแดง) ได้ ...
๘. บุคคลหนึ่งจำโอทาทกสิน (กสินคือสีขาว) ได้ ...

ฝึกให้คุ้นกับการบังคับในบังเหียน ต่อมาจึงฝึกให้คุ้นยิ่งขึ้นไป แม้ฉันทิ ตถาคตก็ฉันทิ นั้นเหมือนกัน ได้บุรุษที่ควรฝึกแล้ว เบื้องต้นทีเดียว ย่อมแนะนำอย่างนี้ว่า ‘มาเถิด ภิกษุ เธอจงเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร’^{๑๙} อยู่ จงเป็นผู้มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายเถิด’

พราหมณ์ ในกาลใดภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร เป็นผู้เห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ในกาลนั้น ตถาคตย่อมแนะนำเธอให้ยิ่งขึ้นไปว่า ‘มาเถิด ภิกษุ เธอจงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย’ คือ เธอเห็นรูปทางตาแล้ว อย่ารวบถือ อย่าแยกถือ จงปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ (อินทรีย์คือจักขุ) ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา) และโทมนัส (ความทุกข์ใจ) ครอบงำได้ เธอจงรักษาจักขุนทรีย์ จงถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์

เธอพึงเสียทางหูแล้ว ...

เธอดมกลิ่นทางจมูกแล้ว ...

เธอลิ้มรสทางลิ้นแล้ว ...

เธอถูกต้องโณภูมิจึงพะทางกายแล้ว ...

เธอรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว อย่ารวบถือ อย่าแยกถือ จงปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทรี (อินทรีย์คือมโน) ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัส ครอบงำได้ เธอจงรักษามโนทรี จงถึงความสำรวมในมโนทรี

๔.๒ องค์ธรรมลำดับการปฏิบัติ (จตุปาริสุทธิศีล)

องค์ธรรมลำดับการปฏิบัติในหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาในอังกะเขยสุตร ในประเด็นนี้ซึ่งเชื่อมโยงกับหลักอาจารย์และโคจรหัวข้อ ๔.๑ จะเกี่ยวกับปาริสุทธิศีล ซึ่งแปลว่า ศีลอันหมดจดรอบ ศีลอันบริสุทธิ์ หรือ ศีลที่ทำให้เกิดความบริสุทธิ์ มี ๔ ประการ คือ

^{๑๙} คำว่า อาจารย์ หมายถึงความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา และทางใจ ความสำรวมระวังในศีลทั้งปวงและการไม่เลี้ยวชีวิตด้วยมิจฉาอาชีวะที่พระพุทธรเจ้าทรงดำหนิ คำว่า โคจร หมายถึงการไม่เที่ยวไป ยังสถานที่ที่ไม่สมควรเที่ยวไป เช่น ที่อยู่ของหญิงแพศยา การไม่คลุกคลีกับบุคคลที่ไม่สมควรคลุกคลีด้วยเช่น พระราชา การไม่คบหากับตระกูลที่ไม่สมควรคบหา เช่น ตระกูลที่ไม่มีศรัทธา ไม่มีความเลื่อมใส, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๓-๕๑๔/๓๘๘-๓๘๙., พ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๖/๕๗๑-๕๗๔.

๑. ปาติโมกขสังวร สำรวมในพระปาติโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้ามทำตามข้อที่พระองค์อนุญาต ดังที่มีข้อความปรากฏว่า ศีลใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุใดในศาสนานี้เป็นผู้สำรวมด้วยปาฏิโมกขสังวรอยู่ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรมีปกติเห็นเป็นภัยในโทษมากกว่าเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย”

๒. อินทริยสังวร สำรวมอินทริย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรสถูกต้องโณรู้พุพพะรู้ธรรมารมณด้วยใจ ดังมีข้อความว่า ศีลใดที่ตรัสไว้ว่า “ภิกษุนั้นเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว เป็นผู้ไม่ถือเอาอนิมิตไม่ถือเอาอนุพยัญชนะ อภิชฌาโทมนัสทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายอันเป็นบาปเป็นกุศล จะพึงไหลไปตามภิกษุผู้ไม่สำรวมจักขุนทริยอยู่ เพราะเหตุไม่สำรวมจักขุนทริยอันใด ย่อมปฏิบัติเพื่อปิดกั้นเสียซึ่ง จักขุนทริยนั้น รักษาจักขุนทริยถึงความสำรวมในจักขุนทริยเธอพึงเสี่ยงด้วยโสตะแล้วดมกลิ่นด้วยฆานะแล้ว....ลิ้มรสด้วยชีวหาแล้ว...ถูกต้องโณรู้พุพพะด้วยกายแล้ว...รู้ธรรมารมณด้วยใจแล้ว ไม่ถือเอาอนิมิต ไม่ถือเอาอนุพยัญชนะ ถึงความสำรวมในมโนทริย

๓. อาชีวปาริสุทธิ คือการเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่หลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิต การงดเว้นจากมิฉฉาชีวะอันเป็นไปด้วยอำนาจแห่งการละเมิดสิกขาบท ๖ ที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติ เพราะอาชีวะเป็นเหตุเพราะอาชีวะและ ด้วยอำนาจแห่งบาปธรรมทั้งหลายมีอย่างนี้ คือ การล่อลวง การบอกลวง การทำใบ้ การบีบบังคับ การแสวงหาลาภด้วยลาภ หมายความว่า เลี้ยงชีวิตในทางที่ดี ที่ชอบตามสมควรแก่ภาวะ เช่น เป็นบรรพชิต ก็เลี้ยงชีวิตให้สมควรแก่ความเป็นบรรพชิต คือ เมื่อแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีพ ไม่หลอกลวงเลี้ยงชีพ ด้วยการทำอเนสนา คือการแสวงหาไม่สมควร หรือ พุดอวดอุตตริมนุสสธรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งลาภสักการะ เป็นต้น

๔. ปัจจยปัจจเวกขณะ คือ การพิจารณาเสียก่อนจึงบริโภคปัจจัย ๔ คือ จีวรบิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช พิจารณาให้เห็นเป็นธาตุ เป็นของปฏิกุศล เสียก่อนจึงใช้สอย เรียกว่า ปัจจยปัจจเวกขณะ คือไม่บริโภคด้วยตัณหา^{๒๐}

พระพุทธมีพุทธประสงค์เพื่อจะให้สงฆ์เป็นหมู่ภิกษุอันดีงามความประพฤติเป็นอันเดียวกันนำให้เกิดความเลื่อมใสแก่มหาชนเพราะว่าผู้ที่มาบวชเป็นภิกษุมาจากสกุลต่าง ๆ กัน สูงบ้าง ต่ำบ้าง มีพื้นเพต่างกัน การศึกษาที่ต่างกันอัธยาศัยก็ต่างกันจึงต้องการกฎหมายและขนบธรรมเนียมไว้คอยควบคุมเช่นเดียวกับกฎหมายบ้านเมือง จึงทรงบัญญัติปาติโมกขสังวรไว้

กรณีตัวอย่างของผู้ปฏิบัติในปัจจยสันนิสสิต

สามเณรสังฆรักขิตสามเณรนั้นพิจารณาโดยชอบแล้วจึงบริโภค สมดังคำประพันธ์ที่สามเณรนั้นกล่าวไว้ว่าพระอุปัชฌายะได้สอนข้าพเจ้ากำลังฉันข้าวสาละอันเย็นสนิทว่า พ่อสามเณรเจ้าจงอย่าเป็นคนไม่สำรวมเผาลินตัวเองเสียนะ ข้าพเจ้าได้ฟังคำสอนของพระอุปัชฌายะแล้วก็ได้ความสังเวชในขณะนั้นนั่งอยู่ที่อาสนะเดียวได้บรรลุพระอรหัตแล้วข้าพเจ้านั้นเป็นผู้มีความดำริเต็มบริบูรณ์เหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญเป็นผู้มีอาสวะทั้งปวงหมดสิ้นแล้วบัดนี้ภพไม่มีอีกแล้ว^{๒๑}

^{๒๐} ส.ม.อ. ๓/๔/๑๘๔, วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๓๓-๓๔.

^{๒๑} วิสุทธิมรรค เล่ม ๑ ภาคศีล ปรีเฉทที่ ๑ สีสันเทศ หน้า ๖๒.

กล่าวโดยสรุปปาริสุทธิศีลมีความสำคัญต่อผู้ประพฤติธรรม ตามสมควรแก่ภาวะของตน ๆ เพื่อขัดเกลาศีลให้บริสุทธิ์เมื่อศีลบริสุทธิ์แล้วก็เป็นที่เหตุให้จิตบริสุทธิ์และปัญญาบริสุทธิ์โดยลำดับ จนกระทั่งเป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวง เป็นไปเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ คือ เพื่อพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง

๔.๓ แนวทางการปฏิบัติสมณยานิกะ

สมณยานิก หมายถึง บุคคลผู้ปฏิบัติสมณกรรมฐานเป็นหลักในการปฏิบัติ กล่าวคือ กัมมัฏฐาน หมายถึงที่ตั้งแห่งการงานทางใจ เป็นการกระทำที่เป็นเหตุแห่งการได้บรรลุนิพพาน มรรคผล นิพพาน^{๒๒} ซึ่งเป็นภาษาบาลี ถ้าเป็นภาษาสันสกฤตจะใช้คำว่า “กรรมฐาน” การเจริญภาวนา หรือกัมมัฏฐาน ในพระพุทธศาสนามี ๒ วิธี คือ สมถกัมมัฏฐาน และ วิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งปรากฏหลักฐานที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๒ ประการนี้เพื่อสลัดความไม่ประมาทและเป็นที่เหตุให้เกิดปัญญา ธรรม ๒ อย่างนั้นได้แก่ สมถะ ๑ วิปัสสนา ๑”^{๒๓}

ก. ความหมาย

สมถะ หมายถึง ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิในทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ^{๒๔}

สมถกัมมัฏฐาน หมายถึงอุบาย วิธี และการกระทำให้จิตสงบระงับจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองเร้าร้อนทั้งหลาย จนจิตใจไม่มีอาการดิ้นรน ไม่กระสับกระส่ายตลอดเวลาที่กิเลสเหล่านั้นสงบระงับอยู่^{๒๕}

ข. ประเภทของสมาธิ

สมาธิ แปลว่า ตั้งใจมั่น ทรงจิตไว้โดยชอบ มี ๕ อย่าง ดังนี้

๑. สมาธิ ๑ ได้แก่ เอกัคคตาสมาธิ
๒. สมาธิ ๒ ได้แก่ โลภียสมาธิ และ โลกุตตรสมาธิ
๓. สมาธิ ๓ ได้แก่ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และ อัปปนาสมาธิ
๔. สมาธิ ๔ ได้แก่ ทิณฺณธัมมสุขวิหารสมาธิ ญาณทัสสนสมาธิ สติสัมปชัญญสมาธิ และ อาสวักขยสมาธิ
๕. สมาธิ ๕ ได้แก่ สุขสมาธิ สันตสมาธิ อริยสมาธิ นิรามิสสมาธิ อกาปุริสสมาธิ^{๒๖} ได้แก่ สมาธิของมหาบุรุษ

^{๒๒} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ผู้รวบรวม, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริเฉทที่ ๙ ปกิณณกสังคหิภาค, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑.

^{๒๓} อภ.ทก. (ไทย) ๒๓๑-๒๔๖/๑๓๗-๑๓๘.

^{๒๔} อภ.ธ. (ไทย) ๓๔/๕๔/๓๖.

^{๒๕} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ผู้รวบรวม, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริเฉทที่ ๙ ปกิณณกสังคหิภาค, หน้า ๒.

ค. อารมณ์ของสมถกัมมัฏฐาน

อารมณ์สำหรับเพ่งและปฏิบัติในสมถกัมมัฏฐานนั้น มี ๔๐ วิธี จัดได้เป็น ๗ หมวดดังนี้

๑. กสิณ ๑๐

กสิณ คือ กัมมัฏฐานที่วาด้วยทั้งปวง หมายความว่า เช่น เพ่งปฐวีกสิณก็เหมือนกับว่า เพ่งดินทั้งปวง หรือว่าดินทั้งปวงก็เหมือนกับดินที่ดวงกสิณนี้เองกสิณมี ๑๐ อย่าง แม้จะเพ่งอย่างใด อย่างหนึ่งอย่างแน่แน่ว ก็จะทำให้จิตไม่ผินรน ไม่กระสับกระส่าย ทำให้กิเลสเครื่องเศร้าหมองเร่าร้อนต่างๆ สงบระงับ สามารถทำให้เกิดฌานจิตตั้งแต่ปฐมฌาน ขึ้นไปตามลำดับจนถึงปัญจฌานได้ กสิณ ๑๐ คือ

- ก) ปฐวีกสิณ คือเพ่ง ดิน
- ข) อาโปกสิณ คือเพ่ง น้ำ
- ค) เตโชกสิณ คือเพ่ง ไฟ
- ง) วาโยกสิณ คือเพ่ง ลม (กสิณ ก - ง รวมเรียกว่า ภูตกสิณ)
- จ) นีลกสิณ คือเพ่ง สีเขียว
- ฉ) ปิตกสิณ คือเพ่ง สีเหลือง
- ช) โลหิตกสิณ คือเพ่ง สีแดง
- ซ) โอทาทกสิณ คือเพ่ง สีขาว (กสิณ จ - ช รวมเรียกว่า วัณณกสิณ)
- ฌ) อากาสกสิณ คือเพ่ง ที่ว่างเปล่า
- ญ) อาโลกกสิณ คือเพ่ง แสงสว่าง

๒. อสุภะ ๑๐

อสุภะ หมายถึง เพ่งของไม่งามเป็นกัมมัฏฐานซึ่งจะปรากฏ อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต อุปจารสมาธิ อัปนาสมาธิ ตามควรแก่การเพ่งนั้น อสุภะมี ๑๐ อย่าง จะเพ่งอย่างใดอย่างหนึ่งก็แล้วแต่จะพึงมี อสุภะสามารถให้เกิดฌานจิตได้แค่ปฐมฌานเท่านั้นเอง อสุภะ ๑๐ คือ

- ก) อุทฺธมาตกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด โดยมีอาการขึ้นพอง
- ข) วินีลอสุภะ ศพที่น่าเกลียด เน่า ขึ้นเขียว
- ค) วิปฺพพกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด มีน้ำเหลืองน้ำหนองไหลออกมา
- ง) วิณิทกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด โดยถูกตัดขาดเป็นท่อน ๆ
- จ) วิกขยิตกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด ถูกสัตว์แทะกัดกิน เหวอะหะ
- ฉ) วิกขิตตกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด มือ เท้า ศีรษะอยู่คนละทาง
- ช) หตวิกขิตตกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด โดยถูกสับฟันยับเยิน
- ซ) โลหิตกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด มีโลหิตไหลอาบ
- ฌ) ปุฬวกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด มีหนอนไขทั่วร่างกาย
- ญ) อัญญิกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด เหลือแต่กระดูกกระจัดกระจายไป

^{๒๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), **วิปัสสนาญาณโสภณ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: บจก. ศรีอนันต์การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๓.

๓. อนุสสติ ๑๐

อนุสสติ แปลว่า ตามระลึกหรือระลึกถึงเนื่อง ๆ มีความหมายว่า เอาความที่ตามระลึกถึงเนื่อง ๆ นั้นมาเป็นอารมณ์กัมมฐานซึ่งมีจำนวน ๑๐ ประการ คือ

- ก) พุทธานุสสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของพระพุทธเจ้า
- ข) ธัมมานุสสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของพระธรรม
- ค) สังฆานุสสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของพระอริยสงฆ์
- ง) สีลานุสสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของศีล
- จ) จาคานุสสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของการบริจาค
- ฉ) ทเวตานุสสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของการเป็นทเวตา
- ช) มรณานุสสติ ระลึกถึงบ่อย ๆ ถึงความที่จะต้องตาย
- ซ) อุปमानุสสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของพระนิพพาน
- ณ) กายคตาสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึง กายโกฏฐาส มิกเสสา โลมา เป็นต้น
- ญ) อานาปานสติ ระลึกถึงลมหายใจเข้า ลมหายใจออก

อนุสสติ ๑๐ ประการนี้ ใช้เพ่งให้เกิดมานจิตได้เพียง ๒ ประการเท่านั้น คือ กายคตาสติ เจริญได้เพียงปฐมฌานเท่านั้นเอง ส่วนอานาปานสติ เจริญได้ตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไปตามลำดับ จนถึงปัญจฌาน

๔. อัปมัญญา ๔

อัปมัญญา หมายความว่า แผลไปไม่มีประมาณ แผลไปในสัตว์ทั้งหลายจนประมาณไม่ได้ โดยไม่เลือกที่รักที่ชังเลย บ้างก็เรียกว่า พรหมวิหาร หมายความว่า ธรรมอันเป็นเครื่องสำราญอยู่ ของพรหม อัปมัญญามี ๔ คือ

- ก) เมตตา การแผ่ความรักใคร่ ความปรารถนาดีต่อสัตว์ทั้งหลายให้มีความสุขสบาย ความสุขโดยทั่วกัน ไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ
- ข) กรุณา การแผ่ความสงสารต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความทุกข์อยู่หรือที่จะ ได้รับความทุกข์ต่อไปในภายหน้า โดยไม่เลือก ชาติ ชั้น วรรณะ
- ค) มุทิตา การแผ่ความชื่นชมยินดีต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความสุขอยู่ หรือที่จะ ได้รับความสุขต่อไปในภายหน้า โดยไม่เลือก ชาติ ชั้น วรรณะ
- ง) อุเบกขา การวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลาย ด้วยอาการวางตนเป็นกลาง ไม่รักใคร่ ไม่ สงสาร ไม่ชื่นชมยินดี ไม่มีอคติแต่ประการใดๆ โดยไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ

อัปมัญญา ๓ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา นั้น สามารถเจริญให้ถึงได้ ตั้งแต่ ปฐมฌานขึ้นไปตามลำดับจนถึงจุตตฌาน ส่วนอุเบกขานั้น เจริญได้โดยเฉพาะเพื่อให้เกิด ปัญจ ฌาน อย่างเดียวเท่านั้น

๕. อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑

การพิจารณาอาหารที่บริโภคเข้าไปนั้นว่าเป็นของที่น่าเกลียด จนมีความรู้สึกเป็นไป ตามที่พิจารณาเห็นนั้น การพิจารณาความปฏิกูลของอาหารนี้ไม่สามารถที่จะให้เกิดมานจิตได้ แต่ ว่าทำให้จิตแน่วแน่เป็นสมาธิได้มิใช่น้อยเหมือนกัน

๙. จตุธาตุววัตถาน ๑

การพิจารณาธาตุทั้ง ๔ มี ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่ปรากฏอยู่ในร่างกายเพื่อให้เห็นว่าร่างกายนี้ก็คือ ธาตุต่าง ๆ ที่มาประชุมรวมกันอยู่เท่านั้น ไม่ใช่ตัวตนเราเขาแต่อย่างใดการกำหนดพิจารณาธาตุทั้ง ๔ นี้ ก็ไม่สามารถที่จะถึงฉานจิตได้ เพียงแต่เป็นสมาธิที่เฉยตณานเข้าไปแล้วเหมือนกัน

๗. อรูปกัมมัญฐาน ๔

อรูปกัมมัญฐาน หมายความว่า กัมมัญฐานที่ไม่ใช่รูป ที่ไม่มีรูป ซึ่งเป็นกัมมัญฐาน ที่เป็นวิสัยของผู้ที่ได้ถึงรูปาวจรปัญจณณแล้ว จึงจะพึงกระทำให้เป็นอารมณ์เพื่อเจริญให้ถึงอรูปฌานต่อไป อรูปกัมมัญฐาน ๔ นั้น ได้แก่

ก) อรูปกัมมัญฐานเบื้องต้น ชื่อ กลีสณฺฑกฺขมาภิมายาส บัญญัติ คือ เพ่งอากาศความว่างเปล่าว่างว่างไม่มีที่สิ้นสุดนั้นเป็นอารมณ์ โดยปริกรรมว่า อากาโส อนนโต ความว่างไม่มีที่สุด ซึ่งสามารถให้เกิด อากาสาณญายตนฉานจิตได้

ข) อรูปกัมมัญฐานที่ ๒ ชื่อ อากาสาณญายตนฉาน คือ เพ่งวิญญานความรู้ที่รู้ว่าอากาศไม่มีที่สิ้นสุดนั้นเป็นอารมณ์ โดยปริกรรมว่า วิญญานํ อนนโต วิญญานไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งสามารถให้เกิด วิญญานญายตนฉานจิตได้

ค) อรูปกัมมัญฐานที่ ๓ ชื่อ นตฺถิกาวบญฺญติ คือ เพ่งความไม่มีอะไรเป็นอารมณ์ โดยปริกรรมว่า นตฺถิ กิณฺณจิ นิดหนึ่งก็ไม่มี หน้อยหนึ่งก็ไม่มี ซึ่งสามารถให้เกิดอากิญจัญญายตนฉานจิตได้

ง) อรูปกัมมัญฐานที่ ๔ ชื่อ อากิญจัญญายตนฉาน คือ เพ่งความรู้ที่รู้ว่านิดหนึ่งก็ไม่มี หน้อยหนึ่งก็ไม่มี นั้นเป็นอารมณ์ ความรู้ถึงขั้นนี้มีความละเอียดอ่อนมากเหลือเกินจึงปริกรรมว่า เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณฺธิตํ สงบหนอ ประณีตหนอ ซึ่งสามารถให้เกิด เนวสัณฺญาณาสัณญายตนฉานจิตได้^{๒๗}

ง. ผลของสมถกัมมัญฐาน

ผลและอานิสงส์ของการปฏิบัติสมถกัมมัญฐาน หรือ สมาธิ มี ๗ ประการ คือ

๑. ทำให้ได้ ขณิกสมาธิ (ชั่วขณะ) อุปจารสมาธิ(จวนจะแนบแน่น) และอัปปนาสมาธิ (แนบแน่น)

๒. ทำให้ใจสงบจากนิวรณ์ทั้ง ๕ (กามฉันท์ พยาบาท ถีนมิทธะ อุจจฺจกุกุกุจะ และวิจิกิจฉา)

๓. ทำให้ได้ฉานทั้ง ๒ คือ รูปฌานและอรูปฌาน เพื่อไปเกิดเป็นพรหม

๔. ทำให้เข้าสมาบัติได้ เพื่อเป็นสุขในภพปัจจุบัน

๕. ทำให้ได้อภิญญา ๕ คือ

ก) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้

^{๒๗} สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพฯ: บจก อมรินทร์ พริ้นติ้ง, ๒๕๓๓), หน้า ๑๗๖-๑๗๘.,

ข) ทิพพโสตะ หุทิพย์

ค) ปรจิตตวิชานนะ รู้วาระจิตของบุคคลอื่น

ง) บุปเพนิวาसानุสสติ ระลึกชาติได้

จ) ทิพพจักขุ มีตาทิพย์

๖. ทำให้เข้านิโรธสมาบัติได้(เฉพาะผู้บรรลุพระอนาคามี)

๗. ทำให้เกิดวิปัสสนาโดยเป็นบาทของวิปัสสนาเพื่อให้ได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน

เรียกว่า สมถยานิก แปลว่าเอาสมถะมาเป็นยานพาหนะขึ้นไปหาวิปัสสนา เพื่อให้เกิดปัญญาทำลายกิเลสให้เป็นสมุจเฉตพหวนต่อไป^{๒๘}

๔.๔ สรุป

จากการศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาในอากังเขยยสูตร พบว่า ในพระสูตรนี้ ปรากฏข้อความพระพุทธานุญาตที่แสดงถึงลำดับของการปฏิบัติวิปัสสนา เริ่มตั้งแต่ให้มีศีลสมบุรณ์ มีปาติโมกข์สมบุรณ์ จงสำรวมด้วยการสังวรปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร อยู่ องค์ธรรมลำดับการปฏิบัติได้แก่ปาริสุทธิศีล ๔ ได้แก่ ปาฏิโมกข์สังวรศีล ได้แก่ (๑) ศีลที่สำรวมในพระปาฏิโมกข์ซึ่งพระพุทธร่องค์บัญญัติไว้ให้พระภิกษุต้องปฏิบัติรักษาสำหรับ (๒) อินทริยสังวรศีล ได้แก่ ศีลที่มีสติสำรวมระวังในทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มิให้เกิดความยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ได้ยินเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัส และรู้อารมณ์ทางใจ (๓) อาชีวปาริสุทธิศีล ได้แก่ ศีลที่เว้นจากมิจฉาชีพ หรือการเลี้ยงชีพโดยบริสุทธิ สำหรับพระภิกษุสามเณรต้องเว้นจาก อนเสนา คือ การแสวงหาปัจจัย ๔ ในทางไม่สมควรและไม่ถูกต้องพระวินัยบัญญัติ (๔) ปัจจัยสันนิสสิตศีล ได้แก่ ศีลที่มีเหตุผลในการใช้ปัจจัย ๔ หรือศีลอาศัย ปัจจัย ๔ หมายถึง ศีลในการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ด้วยความมีสติกำหนดพิจารณาโดยโยนิโสมนสิการ เช่น ในการบริโภคอาหาร ในการใช้ไตรจีวรสำหรับพระภิกษุ เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้จึงไม่เห็นห่างจากฉนวนประกอบด้วยวิปัสสนา อันเป็นหลักการปฏิบัติแนวสมถยานิกะ ซึ่งแสดงลำดับของการปฏิบัติสมถและวิปัสสนา ไว้ควบคู่กันไปอย่างชัดเจน

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.